

ستاره

درآمدی بر فرهنگ نویسی

ساغر شریفی
فریبا قطره

درآمدی بر فرهنگ‌نویسی

ساغر شریفی

(دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج)

فریبا قطره

(دانشگاه الزهراء^(س))

تجرب

تهران ۱۳۹۸

سرشناسه:	شریفی، ساغر، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور:	درآمدی بر فرهنگ‌نویسی / ساغر شریفی، فریبا قطره.
مشخصات نشر:	تهران: کتاب بهار، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری:	دوازده، ۱۴۲ ص؛ مصور.
شابک:	۷ - ۵ - ۹۸۶۱۰ - ۶۰۰ - ۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی:	فپا
یادداشت:	کتابنامه.
موضوع:	واژه‌نامه‌نویسی.
موضوع:	Lexicography
شناسه افزوده:	قطره، فریبا، ۱۳۵۲ -
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۷ ۴۴۴ش / p۳۲۷
رده‌بندی دیویی:	۴۱۳/۰۲۸
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۵۵۳۴۰۴۵

تجارب

تهران: خیابان بهار، کوچه حمید صدیق، شماره ۲۵، واحد ۶ (تلفن: ۷۷۵۲ ۴۷۸۱)

لواسان: خیابان معلم، شماره ۳۷ (تلفن: ۷۸ ۵۴۸۲ ۲۶)

درآمدی بر فرهنگ‌نویسی

ساغر شریفی، فریبا قطره

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰

صفحه‌آرایی: مریم درخشان گلریز

طراحی جلد: پاشا دارابی

چاپ و صحافی: پردیس دانش

شابک: ۷ - ۵ - ۹۸۶۱۰ - ۶۰۰ - ۹۷۸

همه حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ و مخصوص کتاب بهار است

کتاب بهار (0912 122 6008, @Ketabe_Bahar, ketabebaharpub94@gmail.com)

مرکز پخش: پیام امروز (۳۵ ۶۵ ۴۸ ۶۶)

به یاران فرهنگ‌نویسمان
از گذشته تا هنوز ...

فهرست

پیش‌گفتار	یازده
۱ کلیات	۱
۱.۱ مقدمه	۱
۲.۱ فرهنگ‌نویسی چیست؟	۱
۳.۱ انواع فرهنگ	۲
۴.۱ سایر منابع مرجع	۹
۱.۴.۱ واژه‌نامه	۹
۲.۴.۱ دانش‌نامه	۱۰
۳.۴.۱ گنج‌واژه	۱۰
۴.۴.۱ فهرست بسامدی	۱۱
۵.۴.۱ نمایه	۱۱
۶.۴.۱ فهرست واژه‌نما	۱۱
خلاصه فصل	۱۱
تمرین	۱۲
۲ ساختار و اجزای فرهنگ (۱)	۱۳
۱.۲ مقدمه	۱۳
۲.۲ کلان‌ساختار	۱۴
۱.۲.۲ ترتیب قرارگیری مدخل‌ها	۱۴
۱.۱.۲.۲ ترتیب حروف در الفبا	۱۵
۲.۱.۲.۲ مرتب‌سازی براساس اصل حرف‌به‌حرف یا واژه‌به‌واژه	۱۶
۳.۱.۲.۲ ملاک جدا کردن مدخل‌های هم‌نام و هم‌نگاشت	۱۷
۴.۱.۲.۲ انتخاب نوع کلان‌ساختار: رابطه میان مدخل‌ها	۱۸
۵.۱.۲.۲ تشخیص صورت بنیادی واحد واژگانی	۲۲
خلاصه فصل	۲۳
تمرین	۲۳

۲۵	۳ ساختار و اجزای فرهنگ (۲).....
۲۵	۱.۳ مقدمه.....
۲۵	۲.۳ خردساختار.....
۲۶	۱.۲.۳ املا.....
۲۶	۲.۲.۳ تلفظ.....
۳۴	۳.۲.۳ اطلاعات دستوری.....
۳۴	۴.۲.۳ اطلاعات معنایی.....
۳۹	۵.۲.۳ شاهد و مثال.....
۴۰	۶.۲.۳ برچسب‌ها و توضیحات کاربردی.....
۴۱	۷.۲.۳ مدخل‌های فرعی.....
۴۳	۸.۲.۳ اطلاعات ریشه‌شناختی.....
۴۴	۹.۲.۳ تصویر.....
۴۵	۳.۳ مدخل صفر.....
۴۶	۴.۳ مدخل پنهان.....
۴۶	۵.۳ آرایش مدخل.....
۵۱	خلاصه فصل.....
۵۱	تمرین.....
۵۳	۴ فرهنگ‌های دوزبانه.....
۵۳	۱.۴ مقدمه.....
۵۳	۲.۴ انواع فرهنگ‌های دوزبانه.....
۵۵	۳.۴ کلان‌ساختار فرهنگ دوزبانه.....
۵۵	۴.۴ خردساختار فرهنگ دوزبانه.....
۵۵	۱.۴.۴ املا.....
۵۵	۲.۴.۴ تلفظ.....
۵۶	۳.۴.۴ اطلاعات دستوری.....
۵۶	۴.۴.۴ اطلاعات معنایی.....
۵۶	۱.۴.۴.۴ انواع برابری.....
۵۸	۲.۴.۴.۴ مراحل و روش‌های انتخاب معادل.....
۶۰	۳.۴.۴.۴ تکنیک معادل‌ها.....
۶۱	۵.۴.۴ شاهد و مثال.....
۶۲	۶.۴.۴ برچسب‌ها و توضیحات کاربردی.....
۶۳	۷.۴.۴ مدخل‌های فرعی.....
۶۳	۸.۴.۴ اطلاعات ریشه‌شناختی.....

۶۳	۹.۴.۴ تصویر
۶۳	۵.۴ آرایش مدخل
۶۴	۶.۴ فرهنگ‌های دوزبانه‌شده
۶۴	خلاصه فصل
۶۵	تمرین
۶۷	۵ نظام ارجاع در فرهنگ
۶۷	۱.۵ مقدمه
۶۷	۲.۵ انواع ارجاع
۷۰	۳.۵ کاربردهای ارجاع
۷۲	خلاصه فصل
۷۳	تمرین
۷۵	۶ تألیف فرهنگ
۷۵	۱.۶ مقدمه
۷۵	۲.۶ مراحل و شیوه‌های تألیف فرهنگ
۷۶	۳.۶ گردآوری اطلاعات
۷۶	۱.۳.۶ ملاحظات و معیارها
۷۷	۲.۳.۶ شیوه‌ها
۷۹	۴.۶ تنظیم شیوه‌نامه
۷۹	۵.۶ تعریف‌نگاری و ویرایش
۸۰	۶.۶ نسخه‌های دیگر فرهنگ
۸۰	خلاصه فصل
۸۱	۷ پیکره در فرهنگ‌نویسی
۸۱	۱.۷ مقدمه
۸۲	۲.۷ استفاده از پیکره
۸۳	۱.۲.۷ کاربردهای پیکره در فرهنگ‌نویسی
۸۷	۳.۷ ایجاد پیکره
۹۱	۴.۷ انواع پیکره
۹۳	۵.۷ تاریخچه تشکیل پیکره‌های الکترونیکی
۹۳	۱.۵.۷ پیکره‌های الکترونیکی در اروپا
۹۳	۱.۱.۵.۷ پیکره‌های نسل اول
۹۳	۲.۱.۵.۷ پیکره‌های نسل دوم
۹۴	۲.۵.۷ پیکره در زبان فارسی

۹۶.....	۶.۷ فرهنگ های الکترونیکی
۹۶.....	۱.۶.۷ ویژگی های فرهنگ های الکترونیکی
۹۹.....	خلاصه فصل
۹۹.....	تمرین
۱۰۱.....	۸ کاربر و کاربرد فرهنگ
۱۰۱.....	۱.۸ مقدمه
۱۰۱.....	۲.۸ منظر کاربر
۱۰۲.....	۳.۸ کاربر پژوهی
۱۰۲.....	۴.۸ کاربرد فرهنگ
۱۰۳.....	۱.۴.۸ نیازهای ارجاعی کاربران
۱۰۳.....	۲.۴.۸ مهارت های ارجاعی کاربران
۱۰۴.....	۳.۴.۸ فرایند جستجو
۱۰۶.....	۵.۸ فرهنگ پژوهی و نقد فرهنگ
۱۰۶.....	۱.۵.۸ منتقد فرهنگ
۱۰۶.....	۲.۵.۸ ویژگی های نقد فرهنگ
۱۰۷.....	۳.۵.۸ معیارهای نقد فرهنگ
۱۰۷.....	۴.۵.۸ روش های نقد فرهنگ
۱۰۸.....	۶.۸ روش های مورد استفاده در فرهنگ پژوهی
۱۰۹.....	خلاصه فصل
۱۰۹.....	تمرین
۱۱۱.....	۹ تاریخچه فرهنگ نویسی
۱۱۱.....	۱.۹ مقدمه
۱۱۲.....	۲.۹ پیشینه فرهنگ نویسی فارسی
۱۱۵.....	۳.۹ پیشینه فرهنگ نویسی انگلیسی
۱۱۷.....	خلاصه فصل
۱۱۹.....	منابع
۱۲۵.....	واژه نامه فارسی-انگلیسی
۱۳۱.....	واژه نامه انگلیسی-فارسی
۱۳۷.....	نمایه

پیش گفتار

فرهنگ‌نویسی (فرهنگ‌نگاری)^۱، در ساده‌ترین تعریف، فرایند یا، به باور برخی، دانش، هنر، و فن تدوین و نگارش فرهنگ^۲ است و حاصل آن کتابی است مرجع به نام فرهنگ لغت، که به‌اختصار فرهنگ نیز نامیده می‌شود. دربارهٔ ضرورت فرهنگ‌نویسی می‌توان گفت که برخی افراد به‌دلیل علاقه به مطالعات واژگانی و برخی دیگر به منظور شناخت و آگاهی بیشتر و بهتر در مورد فرهنگ‌ها در این حوزه فعالیت دارند. انگیزهٔ عده‌ای دیگر نیز اطلاع از چگونگی و شیوه‌های تهیه و تألیف فرهنگ است.

با وجود آن‌که فرهنگ‌نویسی در ایران سنتی دیرپا بوده و اخیراً نیز این رشته به‌عنوان واحد درسی در برخی از دانشگاه‌های کشور، در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری رشتهٔ زبان‌شناسی، تدریس می‌شود، درس‌نامهٔ فارسی در این زمینه وجود ندارد، و سایر منابع تخصصی فارسی که دانشجویان و علاقه‌مندان را در این راه یاری نماید نیز بسیار اندک است. نیاز به وجود چنین منابعی در زبان فارسی، نگارندگان را بر آن داشت تا به تألیف کتابی در زمینهٔ فرهنگ‌نویسی بپردازند. به بیان دیگر، هدف از نگارش چنین کتابی، که نخستین درس‌نامهٔ فرهنگ‌نویسی در ایران است، کمک به علاقه‌مندان برای آشنایی بیشتر و دقیق‌تر با این رشته بوده‌است. مخاطبان این درس‌نامه عمدتاً فرهنگ‌نویسان و دانشجویان رشته‌های زبان‌شناسی و ادبیات فارسی، به‌ویژه در درس فرهنگ‌نویسی، هستند، با این حال سعی بر آن بوده تا مطالب به زبانی ساده و قابل فهم برای اغلب افراد نگاشته شود تا سایر افرادی که در حوزه‌های دیگر به کار نگارش و بررسی فرهنگ اشتغال دارند نیز بتوانند از آن بهره گیرند.

ویژگی این کتاب آن است که در توضیح مفاهیم مربوط به فرهنگ‌نویسی سعی شده تا جایی که ممکن است مثال‌های فارسی (و در مواردی انگلیسی)^۱ ارائه شود تا کاربران بتوانند به راحتی مفاهیم موردنظر را در فرهنگ‌های فارسی بیابند و یا در کار فرهنگ‌نویسی مورد توجه قرار دهند.

این کتاب شامل نه فصل است. در فصل اول به معرفی کلیات پرداخته‌ایم و تعریفی از فرهنگ و انواع آن، فرهنگ‌نویسی و شاخه‌های آن، و نیز سایر منابع زبانی مرجع ارائه کرده‌ایم. در فصل‌های دوم و سوم به ترتیب ساختار^۲ و اجزای فرهنگ، مدخل^۳ و آرایش آن و نیز اطلاعاتی که در فرهنگ ارائه می‌شود معرفی می‌شوند. فرهنگ‌های دوزبانه^۴ موضوع مورد بحث در فصل چهارم است. فصل پنجم به نظام ارجاع^۵ و اهمیت و کارکرد آن در فرهنگ اختصاص دارد. شیوه‌ها و مراحل تدوین و گردآوری اطلاعات برای نوشتن فرهنگ در فصل ششم مورد بحث قرار می‌گیرد. پیکره زبانی^۶، نقش رایانه در فرهنگ‌نویسی، و فرهنگ‌های الکترونیکی موضوع فصل هفتم است. در فصل هشتم کاربر^۷ فرهنگ، چگونگی کاربرد^۸ و روش‌های نقد فرهنگ^۹ معرفی می‌شوند؛ و در فصل نهم نیز تاریخچه فرهنگ‌نویسی فارسی و همچنین فرهنگ‌نویسی انگلیسی (با تمرکز بر انگلستان و آمریکا) معرفی شده است.

نگارندگان ادعا ندارند که این کتاب کامل و به دور از کاستی‌هاست، اگرچه سعی بر آن بوده تا اثری درخور علاقه‌مندان به این رشته تهیه شود. در این جا، ضمن سپاس از دوستان و همکاران گرامی، آقای دکتر شهرام مدرس خیابانی و آقای فرهاد قربانزاده برای یادآوری نکته‌های ارزشمندشان، باید از حمایت‌ها و زحمات آقای مهندس احمد خندان، مدیر انتشارات کتاب بهار، قدردانی شود که در تهیه این اثر نهایت همراهی را مبذول داشتند.

ساغر شریفی، فریا قطره

تهران، آبان‌ماه ۱۳۹۷

۱. در موارد معدود، مثال‌هایی از زبان‌های دیگر، مانند آلمانی، نیز ارائه شده است.

2. structure	3. entry	4. bilingual dictionary	5. reference
6. linguistic corpus	7. user	8. usage	9. dictionary criticism

۱ کلیات

۱.۱ مقدمه

در یک تعریف ساده، فرهنگ کتابی است مرجع دربارهٔ واژه‌های زبان که به صورت الفبایی مرتب شده‌اند. فرهنگ‌های امروزی معمولاً حاوی اطلاعاتی دربارهٔ املأ^۱، تلفظ^۲، تقسیم‌بندی هجایی (هجابندی)^۳، ریشه‌شناسی^۴، کاربرد، مترادف‌ها^۵ و متضادها^۶، اطلاعات دستوری^۷، و گاه تصویر^۸ هستند. ممکن است علاوه بر واژه‌ها، سایر واحدهای واژگانی^۹ نیز در فرهنگ ارائه شوند. بنابراین، در یک تعریف دقیق‌تر، فرهنگ عبارت است از کتابی مرجع متشکل از واحدهای واژگانی که معمولاً به صورت الفبایی مرتب شده و در آن اطلاعاتی در مورد واحدهای واژگانی مذکور آمده است.

۲.۱ فرهنگ‌نویسی چیست؟

فرهنگ‌نویسی عبارت است از فرایند تألیف و تدوین فرهنگ، که فعالیتی است تخصصی، و رشته‌ای علمی است که با فرهنگ و کتاب‌های مرجع سروکار دارد. فرهنگ‌نویسی از حوزه‌های میان‌رشته‌ای است که با رشته‌هایی همچون زبان‌شناسی، واژگان‌شناسی^{۱۰}، علوم رایانه^{۱۱}، و مرجع‌شناسی^{۱۲} پیوند دارد. برخی این رشته را از زیرشاخه‌های زبان‌شناسی کاربردی^{۱۳} و برخی دیگر آن را زیرمجموعهٔ زبان‌شناسی نظری^{۱۴} می‌دانند. عده‌ای نیز بر این باورند که فرهنگ‌نویسی رشته‌ای مستقل است.

1. spelling
4. etymology
7. grammatical information
10. lexicology
13. applied linguistics

2. pronunciation
5. synonym
8. illustration
11. computer science
14. theoretical linguistics

3. syllabification
6. antonym
9. lexical unit
12. reference science

فرهنگ‌نویسی را می‌توان به دو شاخه اصلی تقسیم کرد: فرهنگ‌نویسی عملی^۱، که شامل ضبط و گردآوری داده‌ها، و نیز توصیف و ارائه آن‌ها به صورت نگارش و ویرایش فرهنگ‌هاست؛ و فرهنگ‌نویسی نظری^۲ یا فرافرهنگ‌نویسی^۳، که مجموعه‌ای از نظریه‌های مرتبط با فرهنگ‌نویسی است و به پژوهش پیرامون فرهنگ‌ها می‌پردازد.

همچنین، در یک تقسیم‌بندی دیگر، می‌توان فرهنگ‌نویسی را در دو حوزه فرهنگ‌نویسی عمومی^۴ و فرهنگ‌نویسی تخصصی^۵ تعریف کرد. اولی به حوزه‌ای از فعالیت اطلاق می‌شود که محصول آن فرهنگ‌های عمومی^۶ زبان هستند و دومی حوزه‌ای است که در آن طراحی و تدوین و تألیف فرهنگ‌های تخصصی^۷ مورد توجه قرار می‌گیرد (نگاه کنید به بخش ۳.۱).

امروزه به یمن دسترسی به انجمن‌های بین‌المللی، کتاب‌های درسی و مرجع، نشریات و وب‌سایت‌های مربوط و نیز برپایی همایش‌ها و کارگاه‌های آموزشی در مراکز علمی مختلف، فرهنگ‌نویسی به عنوان فعالیتی کاملاً حرفه‌ای و تخصصی شناخته شده است. البته لازم به ذکر است که فرهنگ و فرهنگ‌نویسی پدیده‌ای جدید و متعلق به قرن حاضر نیست، بلکه تألیف فرهنگ فعالیتی عملی است که به قدمت علاقه بشر به ارتباطات نوشتاری است. حتی در تمدن‌های باستانی همچون اکد، بابل، سومر و نیز در چین و ایران باستان نیز فرهنگ‌هایی که عمدتاً کارکرد عملی و آموزشی داشته‌اند موجود بوده است.

اما به طور کلی می‌توان گفت فرهنگ‌نویسی، به شکل علمی، از جوان‌ترین رشته‌های علوم انسانی است که همان‌گونه که پیشتر نیز اشاره شد، به اعتقاد برخی، در حوزه زبان‌شناسی کاربردی قرار می‌گیرد. عده‌ای دیگر نیز بر این عقیده‌اند که فرهنگ‌نویسی شاخه‌ای است از زبان‌شناسی همگانی که عناصری از علم، هنر، و فن نیز در آن دخیل هستند.

۳.۱ انواع فرهنگ

هیچ‌کس به درستی نمی‌داند در طول تاریخ، در جوامع مختلف و در مناطق گوناگون دنیا، چه تعداد فرهنگ پدید آمده و به کار رفته است. اما آنچه مشخص است این است که انواع گوناگونی از فرهنگ تألیف شده‌اند و به منظوره‌ای مختلف مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این تنوع، به‌ویژه در دوره‌های اخیر، پاسخی است به نیازهای زبانی و فرهنگی ناشی از تغییر و تحول در به‌کارگیری فناوری‌های نوین از جمله اینترنت. در مورد انواع فرهنگ دسته‌بندی

1. practical lexicography

2. theoretical lexicography

3. metalexicography

4. general lexicography

5. specialized lexicography

6. general dictionary

7. specialized dictionary / special dictionary / special-purpose dictionary / restricted dictionary

واحد و استاندارد وجود ندارد و افراد بسته به هدف و دیدگاه‌های خود، انواعی از فرهنگ را برمی‌شمارند.^۱ زمان، منطقه جغرافیایی، زبان، هدف، کاربرد، مخاطب، حوزه موضوعی^۲، نوع، میزان و چیدمان اطلاعات ارائه‌شده و جز آن، ملاک‌هایی هستند که با در نظر گرفتن آن‌ها می‌توان فرهنگ‌ها را دسته‌بندی کرد. در یک رده‌بندی ساده می‌توان انواع زیر را برای فرهنگ در نظر گرفت:

۱) براساس تعداد زبان‌های به‌کاررفته، فرهنگ‌ها را می‌توان به انواع یک‌زبانه^۳، دوزبانه^۴ و چندزبانه^۵ تقسیم کرد. در فرهنگ‌های یک‌زبانه، واحد واژگانی و توضیحاتی که برای آن ارائه می‌شود هر دو به یک زبان هستند، مانند فرهنگ انگلیسی دنیای نو و بوستر^۶ (۱۹۸۴) در انگلیسی، فرهنگ جهانی لاروس نو^۷ (۱۹۶۹) در زبان فرانسه و فرهنگ بزرگ دودن^۸ (۱۹۷۰) در آلمانی. لغت‌نامه دهخدا (۱۳۷۷)، فرهنگ فارسی عمید (۱۳۶۰)، فرهنگ فارسی معین (۱۳۷۵)، فرهنگ معاصر فارسی (صدری‌افشار و دیگران ۱۳۸۱)، و فرهنگ بزرگ سخن (انوری ۱۳۸۱) نیز نمونه‌هایی از فرهنگ یک‌زبانه در فارسی به‌شمار می‌روند.

در فرهنگ‌های دوزبانه، واحد واژگانی و توضیح یا معادل (برابرنهاد)^۹ی که در برابر آن ارائه می‌شود به دو زبان مختلف هستند. بسته به این‌که دسترسی به معادل‌های ترجمه‌شده از طریق کدام زبان یا زبان‌ها صورت می‌گیرد، فرهنگ‌های دوزبانه ممکن است یک‌سویه^{۱۰} (مثلاً انگلیسی به فارسی) یا دوسویه^{۱۱} (مثلاً هم انگلیسی به فارسی و هم فارسی به انگلیسی) باشند. برای مثال، یک فرهنگ یک‌سویه انگلیسی به فارسی، مانند فرهنگ معاصر هزاره (حق‌شناس و دیگران ۱۳۸۱)، ممکن است تنها برای خواندن متون انگلیسی برای فارسی‌زبانان و یا ترجمه از انگلیسی به فارسی تهیه شده باشد، درحالی‌که یک فرهنگ دوسویه انگلیسی به فارسی و فارسی به انگلیسی، مانند فرهنگ معاصر دوسویه جیبی (امامی و باطنی ۱۳۸۴)، را کاربران هر دو زبان می‌توانند به‌کار ببرند.^{۱۲}

۱. ازجمله این افراد می‌توان به شربا (L. V. Ščerba)، القاسمی (A. M. al-kasimi)، ری (A. Rey)، زگوستا (L. Zgusta)، سبیک (T. A. Sebeok)، لاندو (S. I. Landau)، و مالکیل (Y. Malkiel) اشاره کرد. همچنین نگاه کنید به زگوستا (۱۹۷۱)، لاندو (۱۹۸۹)، عاصی (۱۳۷۳)، هارتمن (۲۰۰۱)، اکتیز و راندل (۲۰۰۸)، و اسونسن (۲۰۰۹).

2. subject field

3. monolingual dictionary

4. bilingual dictionary

5. multilingual dictionary

6. Webster's New World Dictionary of the English Language

7. Nouveau Larousse universel

8. Der Grosse Duden: Wörterbuch und Leitfaden der deutschen Rechtschreibung

9. equivalent

10. monodirectional dictionary

11. bidirectional dictionary

۱۲. بدیهی است که این در صورتی امکان‌پذیر است که بین دو زبان رابطه سویکی (reversibility) وجود داشته باشد، یعنی اثر مرجع را بتوان از هر دو جهت به‌کار برد. اگر زبان‌های موردنظر بسیار با یکدیگر تفاوت داشته باشند، این امر ممکن نیست.

فرهنگ‌های دوزبانه که به ارائه معادل می‌پردازند بیشتر در ترجمه کاربرد دارند. فرض بر این است که در فرهنگ‌های دوزبانه یکی از زبان‌ها زبان مادری کاربر است. البته، در مواردی، استفاده از این نوع فرهنگ‌ها ممکن است در ترجمه سبب بروز مشکلاتی شود، زیرا برخی از واژه‌ها در زبان مقصد معادل ندارند، مانند روابط خویشاوندی و یا برخی مفاهیم سیاسی یا مذهبی. در این حالت فرهنگ دوزبانه در کنار فرهنگ یک‌زبانه و به‌عنوان مکمل آن به‌کار می‌رود.

اگر برای واحدهای واژگانی‌ای که در فرهنگ آمده‌اند معادل‌ها (یا توضیحات) از بیش از یک زبان ارائه شود، فرهنگ چندزبانه محسوب می‌شود. تعداد فرهنگ‌های چندزبانه در مقایسه با فرهنگ‌های دوزبانه بسیار کمتر است. فرهنگ‌های چندزبانه برای اصطلاحات^۱ تخصصی بیشتر کاربرد دارند. برای نمونه، واژه‌نامه زبان‌شناسی: فارسی - فرانسه - انگلیسی (حیاتی ۱۳۷۳) در این دسته قرار می‌گیرد.

۲) بسته به این‌که فرهنگ واژه‌های عام زبان را در بر بگیرد یا به بخشی خاص بپردازد، فرهنگ به انواع عمومی و تخصصی تقسیم می‌شود. فرهنگ‌های عمومی طیف وسیع‌تری از مخاطبان را مدنظر دارند، مانند فرهنگ روز سخن (انوری ۱۳۸۳)؛ حال آن‌که فرهنگ‌های تخصصی یا به حوزه‌ای خاص و تخصصی می‌پردازند که فرهنگ موضوعی^۲ نامیده می‌شوند، مانند پزشکی یا حقوق، و یا محدود به بخش یا جنبه خاصی از زبان‌اند و بخشی از واژگان عمومی زبان را درج می‌کنند، مانند فرهنگ ضرب‌المثل‌ها. فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی (طباطبایی ۱۳۹۵) و فرهنگ فارسی عامیانه (نجفی ۱۳۷۸) نمونه‌هایی از این گروه از فرهنگ‌های تخصصی هستند.

۳) از نظر اندازه و تعداد واژه‌های درج‌شده در فرهنگ، و نیز میزان اطلاعات ارائه‌شده در هر مدخل، انواع فرهنگ‌های جامع^۳، رومیزی^۴ (دانشگاهی^۵)، و کوچک^۶ را می‌توان در نظر گرفت^۷. فرهنگ‌های جامع تقریباً تمام واژه‌های زبان را - از قدیم تا امروز - که شرایط مدخل‌شدن داشته باشند در بر می‌گیرند، مانند فرهنگ جامع زبان فارسی (صادقی ۱۳۹۲). البته باید گفت که هیچ فرهنگی کامل نیست و در این رابطه زگوستا (۱۹۷۱: ۲۱۸) معتقد است که تنها زبان‌های مرده^۸ را می‌توان به‌طور کامل در فرهنگ گنجاند، زیرا تنها در

1. terms

2. subject dictionary

3. comprehensive dictionary

4. desk dictionary

5. college dictionary

6. gem dictionary

۷. این دسته‌بندی مورد توافق همگان نیست و در مورد ابعاد فرهنگ‌ها و تعداد مدخل‌ها در آن‌ها میان فرهنگ‌نویسان اختلاف نظر وجود دارد.

8. dead language

چنین زبان‌هایی است که واژه جدید تولید نمی‌شود. فرهنگ‌های رومیزی یا دانشگاهی فرهنگ‌هایی در اندازه متوسط و برگرفته از یک فرهنگ عمومی‌اند و کاربران آن‌ها بیشتر دانشجویان هستند. در فرهنگ‌های کوچک نیز تعداد مدخل‌ها و اطلاعات ارائه‌شده برای آن‌ها بسیار مختصر است.^۱ فرهنگ دانشگاهی مریام-ویستر^۲ (۲۰۰۳) و فرهنگ کوچک انگلیسی فارسی حمیم (حمیم ۱۳۷۲) نمونه‌هایی از این نوع فرهنگ‌ها هستند.

۴) به‌لحاظ سن کاربران، فرهنگ‌ها ممکن است ویژه مخاطب بزرگسال یا کودک باشد. در فرهنگ کودکان^۳ از واژه‌های ساده استفاده می‌شود، و تعداد واحدهای واژگانی و اطلاعات ارائه‌شده در آن نیز محدود است. همچنین سعی بر آن است تا با استفاده از حروف درشت، تصویر، و رنگ‌های گوناگون، فرهنگ از جذابیت بیشتری برخوردار شود. به‌عنوان نمونه‌ای از این نوع فرهنگ‌ها می‌توان فرهنگ کودکان آمریکن هریتیج^۴ (۲۰۰۹) و فرهنگ کودکان سخن (گازرانی و دیگران ۱۳۸۳) را نام برد.

۵) براساس نوع رسانه‌ای که مورد استفاده قرار می‌گیرد فرهنگ‌ها یا چاپی^۵ (کاغذی) هستند و یا الکترونیکی^۶. فرهنگ‌های چاپی همان فرهنگ‌های سنتی و معمول‌اند که بر روی کاغذ چاپ می‌شوند، مانند فرهنگ بزرگ سخن و فرهنگ فارسی معین. در فرهنگ‌های الکترونیکی از رایانه و فناوری مربوط به آن برای ارائه اطلاعات استفاده می‌شود. این فرهنگ‌ها به‌صورت برخط^۷ و نابرخط^۸ موجودند. فرهنگ‌های الکترونیکی برخط ممکن است به‌صورت رایگان و یا با پرداخت مبلغی در اینترنت قابل دسترسی باشند، مانند فرهنگ [برخط] مک‌میلان^۹. فرهنگ‌های نابرخط به‌صورت لوح فشرده قابل نصب بر روی رایانه‌های شخصی (مانند لوح فشرده فرهنگ انگلیسی مک‌میلان برای زبان‌آموز پیشرفته^{۱۱} (۲۰۰۷)) و همچنین به‌صورت مترجم‌های جیبی یا فرهنگ‌های دستی^{۱۲} (مانند اطلس سخنگو) وجود دارند.

۶) اگر زبان مادری کاربران مدنظر قرار گیرد، فرهنگ‌ها را می‌توان ویژه اهل زبان (مانند فرهنگ دنیای نو ویستر (۱۹۸۴) و فرهنگ بزرگ سخن) و یا برای زبان‌آموزان^{۱۳} (فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته آکسفورد^{۱۴} (۲۰۱۵) و فرهنگ زبان‌آموز فارسی (صفرزاده و حسینی

۱. لازم به ذکر است که کوچک بودن فرهنگ تنها به قطع و اندازه فرهنگ مربوط نمی‌شود، بلکه با توجه به حجم و میزان اطلاعات ارائه‌شده در فرهنگ نیز تعیین می‌گردد.

2. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary

3. children's dictionary

4. The American Heritage Children's Dictionary

5. print dictionary

6. paper dictionary

7. electronic dictionary

8. online dictionary

9. offline dictionary

10. Macmillan Dictionary: Free English Dictionary and Thesaurus

11. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners

12. hand-held dictionary

13. learner's dictionary

14. Oxford Advanced Learner's Dictionary